

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

DRUŽBENI POLOŽAJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA LETA 1584 IN 1984

Ob štiristoletnici Dalmatinovega prevoda Svetega pisma in Bohoričevih Zimskih uric

1 Pred 400 leti sta Jurij Dalmatin in Adam Bohorič prikazala pravzaprav nezavidljiv položaj slovenskega jezika v primeri z nemščino: prvi v Posvetilu Janžu Khislu v svojem prevodu Biblije, drugi v Kratkem predgovoru Slovnice.

1.1 Pri tem sta oba prihajala v protislovje s tem, da sta na eni strani vzporejala nemščino in slovenščino (kakor koli neenotno sta jo že imenovala), ko je šlo za konkretno izbiro jezika v danih besedilih, na drugi pa hkrati nemščino in slovanščino, ko je šlo za to, da se pokaže razširjenost in družbena veljava obeh govorice.

1.1.1 Za prvo prim. Dalmatina: »Tako je božja milost tudi povzročila, da more danes med Nemci vsakdo, visokega ali nizkega stanu, mlad ali star, moški ali ženska, hlapec ali dekla, božje pismo poslušati, brati, recitirati, peti in razumeti, kjer koli oznanjajo božjo besedo po tej prevedeni nemški bibliji.« (201–202)* Ali pa: »In če bi mi Slovenci le hoteli tudi povsod hvaležno pripoznati, bi videli, da se je dobri, usmiljeni Bog tudi nas v teh deželah spomnil v našem navadnem maternem jeziku s posebno nepričakovano milostjo pred drugimi narodi, naklonivši nam prav isti dar in razodetje svoje besede kakor spočetka Hebrejcem, nato Grkom in Latincem in naposled tudi Nemcem in drugim narodom.« (202) Pred tem poleg nemščine omenja še francoščino, italijanščino, madžarščino, poljščino, češčino, ruščino, danščino in »več drugih jezikov«. Pri Bohoriču: »In tako obstaja ne le sveto pismo hebrejsko, kaldejsko, grško in latinsko /.../, ampak /.../ tudi sveto pismo v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku. Edino našim kranjskim ljudem ali Slovencem do naših dni še ni bilo dano, da bi imeli to veliko dobroto celo v svojem narečju. /.../ so to, kar je celotnemu svetemu pismu doslej še manjkalo in za prevajanje ostalo, drugi dosnovali in celo kranjsko ali pravilneje slovensko sveto pismo izdali.« (224) Tu je torej slovenski jezik na isti ravni kot hebrejski, grški, latinski, nemški, češki, ruski itd.

1.1.2 Ko pa gre pokazati imenitnost tudi nosilca tega jezika, Dalmatin in Bohorič Slovenca naenkrat obravnavata le kot izrastek mogočnega slovanskega drevesa, ki se lahko kosa z mogočnim nemškim hrastom. Dalmatin: »Mnogi ljudje so tudi menili, da se ta jezik /tj. slovenski jezik, zlasti, kakor je običajen v teh deželah«, 202/ zaradi svoje posebne in v drugih jezikih težke izgovarjave nekaterih besed ne bi dal spraviti v pero in tiskati z latinskimi črkami /tj. pač pa npr. s cirilskimi ali glagolskimi/, še manj pa, da bi se v njem mogla prevesti vsa biblija. In to je bilo tem bolj obžalovati, ker ni slovanski jezik skrit v kakem kotu, ampak je danes v razmahu po mogočnih in mnogih kraljevinah, čeprav razdeljen v nekaj dialektov.« (202) In nato navaja, da ta jezik govorijo »ne samo tisti, ki prebivajo na vsem Kranjskem, Spodnještajerskem, Koroškem /tj. Slovenci v ožjem smislu in

Prebrano na slavističnem zborovanju oktobra 1984 v Ljubljani, sicer pa namenjeno za simpozij v Chicagu, marca t.l.

* Navedki po: Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana 1934, XLV + 328 str.

134538

v sosednjih deželah, kakor na Hrvaškem, v Dalmaciji in v obrobnem predelu med Kranjsko in Hrvaško/, ampak tudi Čehi, Poljaki, Rusi, Ukrajinci /tj. severni in vzhodni Slovani/, Bošnjaki, Vlahi in skoro večji del ljudstev, ki jih je naš dedni sovražnik siloma odtrgal od krščanstva /tj. neslovanski in nehrvaški južni Slovani/, tako da je celo na turškem dvoru poleg drugih jezikov, ki so v Turčiji, na splošno in tudi v pisarnah v rabi, slovanski jezik med glavnimi.« (202–203) – In Bohorič o slovenščini kot slovanščini: »ker so /.../ tudi taki, ki /.../ tudi o našem slovenskem jeziku nespoštljivo sodijo in govore, bodo seveda mislili, da bom jaz o Slovanih kot neznatnih ljudeh brez pomisleka v en dan kaj povedal. /.../ Pod imenom *Slovanov* jaz ne zaobdržujem nemara kakega v zakotnem kraju skritega, v otročnih, in to le ozkih mejah zaprtega ljudstva, pod tem imenom razumem in zaobsegam marveč vse pokrajine in ljudi, kateri koli ali slovenski govore ali se jim očitno vidi, da jih veže zaradi pretežno ujemajočega se besedišča bodisi nekako svaštvo bodi krvno sorodstvo s slovanskim jezikom.« (225)

1.1.3 Tu torej očitno vidimo: Slovenec, ko gre za poseben jezik, vendar Slovan, ko se je treba pomeriti z nosilci drugih jezikov, konkretno nemščine, saj je pač od tam prihajala misel o ljudstvu, zaprtem v ozke meje majhne številčnosti in živečem v zakotnem kraju. Misel, da je slovenski jezik stisnjen v kot /pač med nemštvo in italijanstvo/, imamo tudi pri Dalmatinu (202/), kakor smo že videli. Opravičilo za jezikovno samobitnost te očitno nevelike narodnostne skupnosti seveda ne more biti velika zemljepisna razprostranjenost te govornice, pač pa njena posredniška vrednost, »mostotvornost«, ki ljudem zahodnih jezikov, predvsem seveda nemščine, olajšuje dostop na jugo- in severovzhod. Na jugovzhod v turški imperij (k slovanski govornici v turški upravi, vojaški in civilni), na severovzhod v ruski imperij (primer Herbersteina). To posredniško primernost slovenskega jezika je utemeljil Dalmatin z mislijo, da vsi Slovani, tj. »vsa našeta ljudstva, morejo naše narečje, če se prav govori, izgovarja in piše, čisto dobro in mnogo laže dojeti in razumeti kakor mi njihovo zaradi njihove težke in svojevrstne izgovorjave in pravopisa« (202), k čemur samozavestno pristavlja, da »tako uči skušnja«. (203) Glede zapletene pisave Cehov in kajkavskih Hrvatov prim. tudi Trubarjevo mnenje.

1.1.4 Dalmatin poudarja strukturne prednosti slovenščine nasproti drugim slovanskim jezikom, Bohorič pa (implicitno sicer) njeno državnoupravno diplomatsko vrednost, izpričano v delovanju Žige pl. Herbersteina in Franciška grofa Turnskega. Bohorič pravilno poudarja pomen slovenščine kot uradovalnega jezika: »Velikega pomena pa je v vsakem poklicu in pri vseh pogodbah, prav posebno pa za pravilno oznanjevanje resničnega božjega nauka, da je človek več jeziku naroda, s katerim ima opraviti, to lahko vsak sprevidi.« (231) V tem smislu navaja Zlato pismo Karla Četrtega, ki je »odredil/o/, naj se poslej še sinovi volilnih knezov učé med drugimi poglavitnimi jeziki tudi slovanskega. Ta premodri vladar je prav modro spoznal, da utegnejo sinovi voditeljev znanje slovenskega jezika težko pogrešati, ker imajo pač premnogi knezi narode tega jezika za podložnike. Pravilneje se namreč ustvarja sodba in večkrat pravičneje razglasi, če sodnik sam sporno stvar sliši in razume, ko pa če uraduje kdo po tolmačih.« (231) Bohorič izrecno poudarja pomen maternega jezika za sodstvo in upravo (poleg pomena za versko omikanje), in sicer tudi pri – imenujmo jih tako – vladajočih plasteh družbene skupnosti, tj. pri tistih, ki »gospodujejo« (231), čeprav je znanje določenega jezika važno tudi »za ljudi srednjega in preprostega stanu, ki so za to na svetu, da služijo /.../, in sicer ne le na enem in istem in stalnem mestu, temveč kakor pač razmere in čas in slučaj nanesó, tudi na nestalnih in različnih krajih!« (231), iz česar se vidi, da Bohorič misli na nadregionalno vlogo jezika, katerega strukturo prikazuje njegova slovnica.

Dalmatin vidi seveda skoraj le versko prosvetiteljsko vlogo jezika: »Tako je v tem tako kratkem času s tako maloštevilnimi knjigami, seveda ob delovanju pridigarjev, Bog dal toliko milosti, da so mnogi ljudje, visokega in nizkega stanu, mladi in stari, moški in žen-

ske, prišli k spoznanju čiste božje besede in da jo kakor Nemci in že prej Judi, Grki in Latinci razumljivo bero, govore in pišejo ter bodo zveličani.« (203) Zanimiva pri tem je Bohoričeva misel, da se človek v nepospeševanju znanja slovenskega jezika dela krivega pred Bogom, ker tako pač ne dela dostopne božje besede tudi ljudem slovenskega jezika: »/T/ako Vi, slavni in plemeniti mladci, nikarte ne dopuščajte, da bi se morala na Vas zvracati krivda, da tudi naš jezik ne oznanjuje slave Gospodnje.« (234) In ko nadaljuje: »Stopajte, na živega Boga Vas rotim, po prehvalnih stopinjah Svojih staršev in prednikov, katerim ni bila nikoli nobena reč važnejša in pomenljivejša mimo tega, da bi nagnjenje do pobožnosti in svobodnih umetnosti ter čast in slava očetovska, s krepostjo in krvjo Vaših prednikov pridobljena, pri Vas, dragem zarodu, ostala neoskrunjena. Glejte, prosim Vas, da se ta dediščina tudi pri Vas ohrani z enako hvalo in vsem na korist.« (N. m.) In za zgled jim navaja grofa Thurna in pl. Herbersteina.

Raba slovenščine mora družiti tako tiste, ki »gospodujejo«, kakor tiste, ki »so za to na svetu, da služijo«. (231) Oni prvi morajo s svojim zgledom biti drugim v spodbudo: »Ker nalaga /.../ Zlato pismo sinovom volilnih knezov dolžnost, da se uče slovanskega jezika, /.../ Vam bo v posebno diko, ako ga pospešujete, svojim ljudem pa /.../ boste dajali s tem spodbudo, da si bodo /.../ prizadevali, kar moči omikano in pravilno pisati, da bodo slovanske spise same brali in ne opuščali priložnosti, ki se jim po božji naredbi v slovanskem, že na svetlo danem svetem pismu ponuja, a da se bodo tudi Vaši preprosti ljudje v kratkem času naučili slovanskih slovničnih prvin in kmalu v tem toliko napredovali, da bodo mogli sveto pismo v svojem jeziku hitreje brati in razumeti.« (233–234) Slovnično znanje je želel »doseči tudi pri preprostih ljudeh«. (234) Zlasti glede tematike in namena sporočanja pa prim. pri Bohoriču: »Kaj je /.../ donosnejše, ko da moreš bodisi ustno razpravljanje o Bogu, o pravu in o naravi bodisi pisana dela o teh stvareh prav razumeti ter v njih shranjene zaklade izgrebati in ovedovati pa si jih, kadar treba, k pridru obračati.« (220) Tematika: zadeve bogoslovja, prava in narave. Prenosnik: pisni, ustni (= slušni). Samo sporočanje pa: upovedovanje stvarnosti ali pa zazrtje te stvarnosti iz govorjene ali pisane besede.

2 Vsa ta problematika je še danes živa.

2.1 Slovenščina je še zmeraj le droben člen velike družine slovanskih jezikov, z zelo izdelano slovnično strukturo, kar jo morda tudi res dela za uspešno izhodišče pri obvladovanju drugih jezikov (Slovenec kot človek, ki govori veliko jezikov).

2.2 Slovenščina kot jezik vseh slojev: V celoti uresničeno.

2.3 Če pa gledamo s funkcijskega stališča, moramo priznati, da slovenščine de facto ni v zveznem parlamentu ali v zvezni vladi, v meddržavni diplomaciji zveznega značaja, ni je v vojski, pogosto je ni v pisnem in govornem občevanju s pripadniki srbohrvaškega (in celo tudi ne makedonskega) jezika; ne prejemamo slovenskih dopisov od zveznih ustanov, čeprav jim v slovenščini lahko pišemo; slovenščine je komaj kaj tudi v drugih zveznih manifestacijah (političnih in drugih organizacijah, prim. ZKJ, SZDLJ, sindikati, znanstvena in strokovna društva ipd.). Zakaj je ni? Ker ni ugodnih pogojev za to, ker slovensko govoreči zadeva ob odbijajoči »Ništa ja ne razum(ij)em«, kar je seveda posledica dejstva, da se Neslovenec ne uči (tudi noče učiti) slovenščine, kar je preizkušen kolonizatorski prijem, grajan pri nas (na primeru Nemcev nasproti Slovanom in drugim vzhodnoevropskim narodom) že na začetku 19. stol. Tako imenovani »veliki« enostavno ne priznavajo misli, ki jo je že v prvi povedi predgovora v slovensko slovnico zapisal Bohorič, namreč: »Da je znanje več jezikov prijetno in koristno, da, celo potrebno, se splošno priznava.« (219) Sedaj se namreč priznava, da se to ne priznava, ko gre za t. i. m-jezike (m – mali, manjši, manj pomembni), kakršen je naš. S težavo in počasi prihaja v našo zavest, da nas s siljenjem k drugemu jeziku silijo tudi v intelektualno in kulturno podrejenost, saj smo

pri izražanju v nematernem jeziku nujno primitivnejši v izražanju, kot bi bili sicer, torej jezikovni barbari, pa tudi človekova duhovnost pride le manj popolno do izraza. (Nekaj svetovno znanih izjem samo potrjuje pravilo.)

In tako slišiš pripadnike svojega jezika jecljati v tujščini (namesto da bi se veselili živega toka materinščine), z muko loveče kolikor toliko ustrezne tuje besede, namesto da bi izbirali iz bogastva svoje: z obojim pa nakazujejo bitje, ki obvlada sicer bazo (tj. delo), ne pa tudi nadgradnje (denar, oblast, filozofijo, resnično čast). »Vodilni« s takim svojim ravnanjem dajejo slab zgled tistim, ki so samo vodeni, ki si nikakor ne morejo delati utvar z mislijo, da bi bili kakor koli vodilni. Tako bi Slovincem kazalo zaobrtni misel svetega pisma, ki pravi, da ne stôri drugemu tistega, česar ne bi storil sam sebi, namreč, da bi se reklo: Ne stori sebi tistega, pred čimer braniš drugega. Dokler v zborih, koder je slovenščina zastopljena ali izključena, njegovim večjezikovnim udeležencem ne bo nenavadno, če kdo ne uporablja svojega maternega jezika, ko predstavlja svojo skupnost (ali jezika skupnosti, ki jo zastopa), tako dolgo enakopravnost jezika narodov in narodnosti ne bo živa resničnost, ampak le mrtva beseda na papirju. Nobeno »opravičevanje« tu ni upravičeno, vsako opravičevanje je nezvestoba samemu sebi, je karikatura samega sebe. Enakopravnost je nedeljiva, celota – ali pa ravno ni enakopravnost. Svoj čas je Cankar položaj slovenskega naroda ironično označil s tautologijo »Položaj slovenskega naroda je v slabem položaju«, danes glede slovenskega jezika lahko povemo le sicer nekoliko izboljšano varianto: »Položaj slovenskega jezika ni v najboljšem (dobrem) položaju.«

V polni funkcionalnosti je slovenščina npr. v cerkvi (čeprav je deloma omejena v sredstvih razprostiranja), v rabi je v pravu (čeprav je tu na nižji stopnji, npr. v razsodbah, pogodbah in podobnem, na nezavidljivi ravni), in v rabi je v svobodnih umetnostih, kot bi rekel Bohorič, bodisi da gre za umetnost kot tako ali pa za strokovnost. V strokovnosti pa je spet dostikrat precej nebogljena. In v rabi je v publicistiki, če smemo tako razumeti njihove protestantske predhodnike pridigarje in pisce uvodov in posvetil, ki drugim skušajo le prenesti to, kar v glavnem kot novo odkrivata znanost in filozofija. Pa je tudi na znanstvenem področju spet večkrat tako, da se slovensko izvirno odkritje ne razodene v slovenščini, ampak v tujem jeziku, kakor se je stoletja prej načeloma sploh le v tujem jeziku.

2.4 In še eno asociacijo nam nudijo navedena mesta iz Dalmatina in Bohoriča: Naši »vladajoči« niso ravno mojstri slovenske besede, in s tem težko tudi pozitivni vzorec drugim sporočajočim. Njihova beseda je večinoma okužena z besedo državnega središča in od izpostav le-tega po naših deželah. Včasih so rekli (Kopitar), da taki sporočevalci sicer pletejo vence /tj. tvorijo povedi/ iz domačih cvetlic /tj. besed/, da pa jih pletejo na tujem jeziku lasten način; sedaj kritični opazovalec seveda vidi tudi med cveticami za venec spet pogosto tudi tuje »cvetke« posebnega vonja; enako pa je tudi pri besedah, ki se pletejo iz morfemskih sestavin: tudi med te sestavine so že precej vdrlle sicer sorodne tuje, ki pa opravijo – le da laže kot (nekoč) nemške ali italijanske – isto: spodrinejo domače. Pri tem glede na samobitnost slovenskega jezika ni prave razlike, ali so te druge prvine slovanske ali zahodnoevropske ali t. i. mednarodne grško-rimske.

2.5 Tudi Bohoričeva analogija o jezikovno in narodno vzglednih prednikih še velja, pa naj si gre za najvišje, tako rekoč državno, vodstvo ali preprosto za ožje, narodno voditeljstvo (Karel IV. z Zlatim pismom plemiški mladini na eni strani in – poenostavitveno zredčeno – Trubar, Krelj, Dalmatin, Bohorič, Hren, Kastelec, Svetokriški, Hipolit, Pohlin, Japelj, Kumerdej, Kopitar, Prešeren, Bleiweis, Levstik, Stritar, Škrabec, Cankar itd. na drugi strani). Bodo »plemeniti mladci« »svetlih veljakov Štajerske, Koroške in Kranjske ter vsega vi-teškega redu sinovi« (Bohorič, 233) vzdrževali živo plamenico, ki nam jo izročilo od 16. stol. sem daje v upravljanje, ne nazadnje z namenom, da jo še bolj plamenečo predamo rodu, ki nas nadomešča (in nas bo nadomestil)? Oziroma: ali jim bomo plamenico sploh

predali ali pa ji bo iz nas »reje zmanjkalo«, kot bi rekel Prešeren, in bo ugasnila, preden bo naprej izročena? Človeku pride ne tako redko na misel stara skušnjavaška ukana, ko zvodnik za svetle tolarje kupuje od očeta tisto pri njegovem sinu, česar se ta ne zaveda, da je v njegovi posesti, da je njegova velika dragocenost. Ali celo prilika o tistem, ki je očetovino prodal za skledo leče, da si je enkrat utešil svojo glad. In še slika, ko se »ves svet« ponuja za to, da padeš pred koga in ga moliš. To je strah naših vodnikov predhodnikov, med njimi Župančiča, ki se je s tegobo spraševal: *Boš, rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst?* (Ob »mejnkih štirih«: Celovcu, Mariboru, Gorici, Trstu, od katerih danes samo še eden ni prevrnjen.)

Da ne bi slabše, kakor je nujno, postalo resnica, naj bi se vsak Slovenec – ni važno, katerega stanu in položaja – vprašal, ali bi lahko rekel, kot je zapisano pod Trubarjevo sliko: »Je t' jim enu dobru voi/kovanje voi/koval, je t' jim ta tek dopernebel, je t' jim vero ohranil« – če vrednoto vero zamenjamo z vrednoto jezik: Jezik slovenski ohranjal in ohranil, ohranjal povsod, kjer sem govoril, ohranil tako, da sem ga – bogatejšega – predal drugim.

2.6 In še analogija z deželnimi stanovni, s »svetlimi veljaki Štajerske, Koroške in Kranjske ter vsega viteškega reda«. Deželni stanovni 16. stol. so prispevali denar za enkratno veliko kulturno dejanje pred 400 leti in s tem dejansko izpričali slovensko kulturno edinstvo (zedinjeno Slovenijo treh avstrijskih dežel in kar jim je bilo pridruženo in v katerih je živel glavina Slovencev). Bohorič jih nekako obvezuje za slovenstvo, in sicer ne glede na to, da so bili pač le nemškega rodu (ali jezika). Pripisuje jim zaslugo, da »tudi naš jezik oznanjuje slavo Gospodnjo«, in njihove potomce »na živega Boga« roti, »naj stopajo po prehvalnih stopinjah Svojih staršev in prednikov, katerim ni bila nikoli nobena reč važnejša in pomenljivejša mimo tega, da bi nagnjenje do pobožnosti in svobodnih umetnosti ter čast in slava očetovska, s krepostjo in krvjo /.../ prednikov pridobljena, pri /.../ dragem zarodu ostala neoskrunjena«. (234) Načelo »Iz roda v rod duh potrjuje pot«. In zaključuje: »Glejte, prosim Vas, da se ta dediščina tudi pri Vas ohrani z enako hvalo in vsem na korist!« (234) (Zgleda Thurn in Herberstein.)

Kaj je pri tem mislil, nam dovolj določno povedo besede na koncu tega hvalnega govora (ali evlogije), ko je zapisal: »Tako moreta biti ta veledušna moža tudi Vam vzor, da se vsak posamezni od Vas tekmovaje poganja za tem, po čemer je pobožnost, zanimanje za znanost in vedo, pa tudi dedna slava Vaših prednikov, prišla do potomcev.« (235) Prevedimo te besede v današnjost. Vodilni del slovenske družbe mora ustrezno podpirati slovensko kulturno akcijo, saj s tem v bistvu le vrača slovenski skupnosti del njenega bogastva, ki ji ga odtuji za smotrno vlaganje v vsenarodne stvari (seveda tudi državne). Glede tega pa se ravno danes upravičeno zdi, da naša družba stori za kulturo in znanost premalo, premalo tudi za prosveto, še zlasti pa za njihove nosilce, tvoritelje in uresničevalce, tj. za kulturnega, umetnostnega in znanstvenega ter prosvetnega delavca, ki mu z materialno destimulacijo in družbeno neuglednostjo (služnostjo) ne le jemlje zaslužen nagrado za dejansko opravljena dela ter mu zmanjšuje možnosti za rast in napredovanje ter s tem tudi bazo za enakopravnost z razvitimi (tj. s tistimi, ki nikoli niso pozabili na primerno nagrajevanje tvornega dela svojega prebivalstva), ampak tudi odvzema dotok krepkega naraščaja po naravnem izboru, ki bi edini znal in mogel ne le ohranjati veliko kulturno dediščino, ampak jo tudi novemu času ustrezno dalje razvijati. S primerom: Kultura, humanistična znanost in prosveta je v veliki meri zbor deloma precej ostarelih generalov brez ustreznih izurjenih divizij, v katerih bi bil poslednji pešak dober in inteligenten bojnik (»dobro vojskovanje vojskovati«). Ta nosilna podstava vsega je v kulturi in prosveti sedaj le obsežna, masovna, ni pa več udarna. Zato tudi njeni uspehi v prosvetljevanju in kultiviranju ne morejo biti ustrezni potrebam dobe. Kulturna raven v celoti se zato v nekem smislu niža, čeprav se je v povojnem času določen višji nivo kolikostno širil.

Konkretno povedano: Imamo več šol (in drugega) vseh vrst kot prej, nimamo pa zadostnega nivoja ne na ravni zahtev ne na ravni doseženega (praktično vsi učenci napravijo osemletko, vendar veliko med njimi brez osemletki ustreznega znanja). Podobno je v vseh šolah skoz do vrha: veliko diplom, veliko zaslužnega, premalo pa zasluženega, tj. diplomskim stopnjam dejansko ustreznega znanja. (Enako je potem tudi pri službah, kjer ni normalnega razmerja med znanjem in položajem.) Zaradi tega se v kulturi in v znanosti in v prosveti že starta za prenizkim, prelahko dosegljivim, to pa ima za posledico upad splošne vednosti, kultiviranosti in tudi vsakdanje spretnosti.

2.7 Bohorič se je jasno zavedal, da se morajo – če se spustimo na konkretnejše, zato pa tudi čisto določene, jezikovne zadeve – vodilni »učiti slovanskega jezika«, in biti jim mora »v posebno odliko, ako ga pospešujejo« in tako »Svojim ljudem /.../ dajejo spodbudo, da si bodo posihmal prizadevali, kar moči omikano in pravilno pisati, da bodo slovanske spise same brali in ne opuščali priložnosti, ki se jim po božji naredbi v slovenskem, že na svetlo danem svetem pismu ponuja, a da se bodo tudi /.../ preprosti ljudje v kratkem času naučili slovenskih slovničnih prvin in kmalu v tem toliko napredovali, da bodo mogli svetlo pismo v svojem jeziku hitreje brati in razumeti«. (233–234)

Danes povprečni slovenski izobraženec (nikar šele politik ali aktivist) žal ni onim, ki jim daje samo po sebi zgled, nikakršen zgled ne v dognanosti svojih besedil ne v uporabi svojega jezika sploh (saj le prerad – kot smo videli – zametuje svoj jezik in se siromašno izraža v drugem). Po Bohoriču ima »plemenitega duha« le oni, ki »zna svoje in drugega mišljenje, pa naj že govori naj že piše, s primerno besedo (ki je zrcalo duše) in v prikladnem govornem slogu prikazati oziroma prikazano na svoje oči gledati« (219–220). Bohorič tudi – kot je bilo mimogrede že nakazano – opozarja na korist, ki jo imamo od tega, »da moremo bodisi ustno razpravljati o Bogu, o pravu in o naravi bodisi pisana dela o teh stvareh prav razumeti ter v njih shranjene zaklade izgrediti ter ovedovati« (220). Pismenost se mu za »moderno« družbo zdi tako važna, da meni, da ni ničesar, kar »bi ljudje lahko manj pogrešali, kakor spoznavanje omenjenih reči po jezikih, ko pa bi se brez pomoči jezikov ne mogli ne nauk cerkve ne državna uprava ne zasebni in javni poklici braniti in ohraniti«. (220) S čisto vestjo lahko zapišemo, da je za ogromno večino ljudi vse to povezano prav z maternim jezikom, saj je pri naučenih jezikih večinoma tako, da »je človek /.../ tudi, kadar mu nujnost nalaga, naj govori, večkrat, kot serifske žabe, prisiljen umolkniti in se grdo osmešiti, ker ne ve, o čem je beseda in kako mu je odgovarjati«. (220)

Ker imajo v Sloveniji jezikovno kulturo vidni ljudje, kakršno pač imajo, bodisi da so šli skozi jezikovno šolo ali ne, se skuša jezikovnokulturni primanjkljaj nadomestiti s pošolsko jezikovno vzgojo na pobudo političnega organizma, kot ga predstavlja Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije. Jezikovno prizadevanje SZDL Slovenije sega v 60. leta, svojo »zakonsko podstavo« pa ima v močno oživiljeni in slovenski jezik poudarjajoči ljudskoprosvetni dejavnosti med narodnoosvobodilno vojno, z dodatno jezikovnoobrambno sestavino na tistih področjih tedaj okupirane Slovenije, kjer je okupator nastopal z deklariranim raznarodovanjem, ki se je zlasti očitno kazalo v boju proti najočitnejšemu znamenju narodne samobitnosti, namreč proti slovenskemu jeziku (ta proces se je pred tem že po prvi svetovni vojni stopnjeval na slovenskem etničnem ozemlju, ki ni prišlo v okvir stare Jugoslavije, med okupacijo pa se je razširil v najsurovejši obliki na področje, ki so ga bili zasedli Nemci: Štajerska, obrobni pas Dolenjske, Gorenjska).

2.8 Glede naših »deželnih stanov«, ki naj bi omogočali udejanjanje vrhunskih kulturnih dosežkov, kakršen je bil v 16. stol. prevod Biblije, je treba reči, da bi nam v danih razmerah morali uveljaviti spoznanje o nepriviligiranosti jezika manjše skupnosti, kakršna je slovenska, in torej o nujnosti, da za svoje kulturne potrebe namenja procentualno večji del narodnega dohodka, kakor ga namenjajo v številčno krepkejših jezikovnih skupnostih.

Samo v tem primeru bi namreč bila zavarovana enakopravnost m-jezika z v-jezikom, saj bi npr. knjige v m-jeziku imele tolikšno ceno, kot jo imajo v v-jeziku. Analogno velja tudi za druga področja kulture (in znanosti), npr. za gledališča, opere, filmsko produkcijo ipd. (Seveda v še večji meri to velja za naše – in vse m-jezikovne – narodne manjšine v drugih državah). Ker drugače bomo spet le vojska sicer močno razredčenih generalov, pa brez vojakov, to je uživalcev kulturnih dobrin, zlasti t. i. »preprostih ljudi«, tj. dohodkovno nepriviligiranih, ki si ničesar ne morejo privoščiti, saj vendar morajo najprej poskrbeti za svoj telesni obstanek. Vsaka skupnost, tudi narodna, pa je – podobno verigi – močna le toliko, kot je močan njen najšibkejši, a številčno najobsežnejši člen. Hudo bi bilo, če bi morali misliti, da si »deželni stanovi« kultiviranje teh širokih slojev našega naroda predstavljajo tako, da bi se kultivirali pač v drugem, četudi sorodnem jeziku. Na to kaže praksa naših šolskih oblasti, ki slovenskemu dijaku deloma spet vsiljujejo tujejezične učbenike, namesto da bi mu jih vse priskrbele v rodnem jeziku. Še slabše je s t. i. televizijsko in radijsko šolo, ki je dejansko v veliki meri potujčena, neslovenska, ne da bi kdo resno skušal to kvarno prakso spremeniti. To nikakor ne more biti dobro, tudi ne more biti opravičevano s šibko tvorno podstavo naše družbe, ko pa istočasno prav ta skupnost daje drugim nesorazmeren delež glede na svojo številčnost, po kateri se sicer delijo dobrine od zgoraj navzdol.

Še huje pa bi bilo za Slovence spoznanje, da bi bili »deželni stanovi« pristali na misel, da bi bila celotna slovenska (in drugih takih jezikovnih skupnosti) zadeva neprimerno cenejša, če bi jo tako ali drugače ukinili, utopili v večjem elementu. To pa v bistvu že počnemo, kakor hitro slovenščine ne uveljavljamo v vsej njeni funkcionalnosti, kadar ji spodrežujemo korenine s tem, da npr. pristajamo na skupna jedra v slovenski književnosti, s čimer se v veliki meri mori narodo-, dušo- in duhotvornost slovenske književnosti in pač tudi vseh drugih umetnosti (in še nekaterih, t. i. narodnih predmetov). Kdor namreč ni trden v osnovnem narodnem, ne more biti trden tudi v državnem, saj je bilo naše državno ustvarjeno za to, da bi bila vsaki jezikovno-narodni enoti ohranjena njena samobitnost. Zato bi bil boj proti narodnemu tako škodljiv in nevaren.

2.9 Tako smo se v bistvu lotili že zadnje teme tega sestavka: razmerja med jezikovnimi brati in sosedi. Tudi tukaj sta nam protestantska jubilarita Dalmatin in Bohorič lahko vzor.

2.9.1 Prvi v prvem odstavku Posvetila svojo biblijo posveča »blagorodnim, plemenitim, hrabrim, poštenim, razboritim, častitim in modrim gospodom, grofom, baronom, vitezom, plemičem, meščanom in vsem vernim kristjanom, ki prebivajo v kneževinah Štajerski, Koroški in Kranjski z vključenimi gospostvi Slovenske marke, Metlike, Istre in Krasa« (201), to je nekaki notranjeavstrijski slovanski skupnosti, ki je bila z vključenimi gospostvi deloma tudi hrvaško govoreča. Tudi zaradi tega (prim. Vergerij) se je ponujala misel, da bi se bil naš knjižni jezik v 16. stol. formiral tako, da bi bil zajel vsaj tudi omenjene Neslovence. To pa nikakor ni šlo, saj smo tu imeli opravka z dvema jezikoma. Zato Dalmatin: »In ker se naš kranjski jezik, ki sem se nanj kot Kranjec najbolj oziral, po posebnem svojstvu nekoliko loči od ostalih slovenskih narečij, sem se glede pravopisa in pisave besed potrudil na drug način, zlasti z dodajanjem nekaterih besed na robu /.../ in zadaj v registru, da bi se ta moj prevod ne le na Kranjskem, Spodnještajerskem in Koroškem, ampak tudi v drugih omenjenih sosednih slovanskih deželah s pridom, kakor upam, mogel brati ter uporabljati za razmah jezika in pospešitev čistega nauka.« (204) Torej ne mešanje jezikovnih prvin v kakšen umetni, nerealni knjižni jezik, pa tudi ne mešanje narečij, ampak predvsem upoštevanje »kranjskega jezika«, vse drugo pa je stvar slovarjev. Tako je ravnal že v Biblije, to je vsiga svetiga pisma prvemu delu 1578, ko je sestavil »Register, v katerim so nekatere kranjske besede za Hrvatov inu drugih Slovincov volo v nih jezik stolmačene, da bodo lete inu druge naše bukve bule zastopili« (199, npr.: *bregeše – gače, svi-tice*), in v Bibliji 1584 sami »Register nekatérih beséd, katére krajnski, koroški, slovénski

ali bežjački, hervacki, dalmatinski, istrijski ali kraški se drugači govore» (209, npr.: kranjski *davri*, *gnusoba*, *keha/tranča* – koroški *duri*, *groza/smrad* – slovenski ali bežjački *dveri*, *mrskost/odurnost/skrumba*, *tamnica/vuza* – dalmatinski, istrijski, kraški *vrata*, *mrzota*). Izvedba registra 1584 je, kot je sedaj znano, najbrž Bohoričevo delo.

Bohorič v uvodu svoje slovnice upošteva ves čas le Štajerce, Korošce, Kranjce (prim. »bogoslovci in drugi izbrani možje slavnih plemenitašev Štajerske, Koroške in Kranjske« (232) ali »svetli veljaki Štajerske, Koroške in Kranjske« (233), pač pa v svoje slovnice prvem delu v znanih preglednicah vzpostavlja razmere cirilskih in glagolske pisave do slovenske (v bistvu pa tako lajša dostop k tem pisavam tudi Slovincem).

2.9.2 V teh svojih nazorih sta Dalmatin in Bohorič seveda Trubarjeva dediča, saj se tudi ta 1557 v Ta prvem delu tiga noviga testamta obrača na Slovence v ožjem smislu, tj. na »vse pobožne kristjane, ki prebivajo v deželi Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, na Krasu, v Istri in v Slovenski marki.« (17) In drugje: »Hrvatski jezik se piše, kakor veste, z dvojnimi hrvatskimi črkami, a govori se ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak govore ga tudi mnogi Turki. Sam sem slišal od mnogih, da ga govore in pišejo tudi v Carigradu na dvoru turškega cesarja. Mi Kranjci in Slovenci ga razumemo za silo, a mnogo bolje kakor češki, poljski ali lužiški), prav tako oni našega.« (18)

Torej biblija za vsak jezik, slovenski in hrvaški, posebej: »/N/iswa gospod Vergerij in jaz štedila ne z vnemo ne s trudom in stroški, da bi se biblija prevedla prav in razumljivo v slovenski in hrvatski jezik in pisavo.« (24) In še na drugem mestu: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Krašovec, Istran, Dolenec ali Bežjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmetiškem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil.« (26) L. 1560 (Ta drugi del tiga Noviga testamta) že piše tudi o hrvaškem prevodu svetega pisma: »Pred kratkim pa se je tudi pobožen duhovnik, po imenu gospod Štefan Konzul, doma iz Istre, lotil tiskanja in prevajanja štirih evangelistov, apostolskih del in drugih bukvic iz slovenskega v navadni, razumljivi hrvatski jezik in pisavo, ki jo uporabljajo vsi Hrvatje, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki tja do Carigrada.« (42) In v Posvetilu kralju Maksimilijanu ob glagolskem prvem delu novega testamta (1562) piše: »Preprosto ljudstvo slovenskih dežel, namreč Slovenci v marki, ki prebivajo okoli Metlike in Novega mesta, Krškega in tam okrog, imajo skoro značaj in običaje Hrvatov in Srbov, ki so pred Turki in iz Turčije pribežali k njim. Tisti, ki prebivajo na Krasu, v Grofiji goriški in istrski, se ravnaajo v navadah in veri deloma po Hrvatih deloma po Lahih. Prebivalci Kranjske, Spodnještajerske in Koroške sledijo po značaju in lastnostih Nemcem, se nemško oblačijo, le da nosijo ženske posebne, dolge tančice na glavi.« (58) »To ubogo ljudstvo, zlasti tisto, ki prebiva na Kranjskem in na Krasu, napadajo, kakor Hrvate in Bežjake večkrat v letu Turki in martolazi.« (60) Svetiga Pavla listuve (1567) posveča »visokorodnim in blagorodnim, poštenim, častitim in pobožnim ženam, vdovam in mladenkam, ki prebivajo v kneževinah Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, v Grofiji Goriški itd.« (97)

Te navedbe iz Trubarjevih del povsem jasno pričajo o Trubarjevi knjižnojezikovni ločitvi Slovencev in Hrvatov in drugih ljudstev vzhodno od njih. V slovenski kulturni krog je pritegoval tudi danes bolj slovenizirana področja južno od Save pa vse do morja v Istri, kjer se je slovenščina stikala s hrvaščino, za katero je prevajal Istran Štefan Konzul. Kje natančno bi v Istri potekala meja med Slovenci in Hrvati, iz Trubarja (in drugih tedanjih slovenskih piscev) ni razvidno, deloma nejasno pa je tudi, kje bi bili tisti Bežjaki, na katere se je v svojem jeziku Trubar deloma še oziral. To so pač kajkavski prebivalci današnje Hrvatske, uporabljajoči madžarski pravopis (in v tem okviru pač tudi naši ogrski Slovenci, Prekmurci).

3 Tako je bila meja med Slovenci in Hrvati potegnjena že v 16. stol., le Prekmurci so se – potem ko so od 17. stoletja naprej vidno gojili svoj pokrajinski knjižni jezik in književ-

nost – končno nagnili na slovensko stran. Tako naj ta meja tudi za zmeraj ostane, brez očitnih ali prikrivanih želj po spremembi v škodo slovenskega jezika. Samo če si bomo tega vsi v svesti, se bomo izkazali vredne dediče svojih praočetov izpred 400 let. V varovanju svoje jezikovne samobitnosti moramo biti aktivni in se varovati stališča, da se te in take stvari dogajajo same od sebe, in zmeraj v korist tistega, ki zasluži, da bi obstajal in obstal.

Janez Orešnik

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O DESNEM IZPUSTU PROKLITIČNO-ENKLITIČNIH NASLONK

Če se v povedi pojavlja ena ali več besed dvakrat (ali še večkrat), se ponovljeno včasih lahko izpusti, ne da bi se spremenil pomen povedi. Npr. namesto *iskal sem jih in kmalu nato sem jih srečal* lahko rečem *iskal sem jih in kmalu nato srečal*. Izpuščena ponovitev *sem jih* stoji v tem primeru desno od neizpuščenega *sem jih*. Imenujmo zato pojav »desni izpust«.¹

Pričujoči donesek zadeva proklitično-enklitične naslonke in podaja prvi približek pravil, ki naj bi urejala njihov desni izpust.² Proklitično-enklitične naslonke stojijo v stavku posamično ali v naslonskih nizih; tu obravnavam obe možnosti, le da se pri naslonskih nizih omejujem na take, ki sestojajo samo iz proklitično-enklitičnih naslonk, ne tudi iz drugačnih brezglasnic.³

1. Prvo pravilo: ponovljeni proklitični niz se lahko izpusti, vendar načeloma le v celoti, ne po delih. – Primer: *se mu vrti in se mu blede*. Desna ponovitev je proklitični *se mu*. Ne morem izpustiti samo *se* ali samo *mu* (stavčna para *se mu vrti in se blede*, *se mu vrti in mu blede* nista pravilno tvorjena), pač pa *se mu* v celoti (stavčni par *se mu vrti in blede* je pravilno tvorjen in pomeni isto kot izhodiščni).

Prvo pravilo velja tudi za posamične proklitične naslonke, če so ponovitev. Primer: *iščem ju in ju kmalu nato srečam* lahko okrajšam v *iščem ju in kmalu nato srečam*.

2. Drugo pravilo (sledi iz prvega): če je ponovljen le del proklitičnega niza, se niti ponovljeni del niti cel niz načeloma ne izpusti. – Primer: *se nama vrti in se naju loti mrzlica*. Tu je desni niz proklitični *se naju*, ponovitev v njem samo *se*. Te ponovitve se ne da izpustiti (*se nama vrti in naju loti mrzlica* namreč ni pravilno tvorjen stavčni par), celega niza prav tako ne, saj ni cel ponovitev (*se nama vrti in loti mrzlica* ni pravilno tvorjen stavčni par).

V točkah 3–5 so obravnavane izjeme od drugega pravila.

¹ Odprto naj ostane, ali je »izpust« samo udoben način govorjenja ali resničen skladenski potek.

² Proklitično-enklitične naslonke so našete v SS 1976, str. 58. Dodajam naj, primerjaj *zdelo naj bi se mi* z enklitičnim *naj in naj bi se mi zdelo* s proklitičnim.

³ Naslonske nize iz samih proklitično-enklitičnih naslonk imenujem v nadaljnjem kratko »nize«.

Splošna pravila o izpustu ponovitev (zlasti naglasnic) tu niso obravnavana. Taka splošna pravila, ne posebna o izpustu naslonk, so na primer verjetno kriva, da se povedi *moral jih je obiti in je zato izgubil več metrov* ne da izreči brez desnega je – v nasprotju z *obšel jih je in je zato izgubil več metrov*, kjer desni je lahko izpustim.